

Bir Soğuk Savaş Dönemi Sorunsalı: Konstrüktivizm Işığında Dağlık Karabağ Sorunu* Nagorno-Karabakh as a Cold War Era Problematic: A Constructivist Perspective

Duhan Kalkan¹

DOI: [10.59445/ijephss.1783404](https://doi.org/10.59445/ijephss.1783404)

Atıf / Cite: Kalkan, D. (2025). Bir soğuk savaş dönemi sorunsalı: Konstrüktivizm ışığında Dağlık Karabağ sorunu, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(5), 587-602, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1783404>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 13.09.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu makalenin temel amacı, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenlerini, etnisite ve kimlik tartışmalarını Konstrüktivizm (inşacı) yaklaşımı üzerinden incelemektir. Çalışmada araştırma sorusu olarak, Dağlık Karabağ meselesinin hangi tarihsel ve kimlik temelli dinamikler üzerinden şekillendiği ve bu sürecin uluslararası sistemde nasıl kalıcı bir çatışmaya dönüştüğüdür. Çalışma kapsam olarak, Sovyetler Birliği dönemiyle sınırlandırılmıştır. Yöntem olarak tarihsel analiz ve doküman incelemesi tercih edilmiş; arkeolojik bulgular, arşiv kayıtları, antlaşmalar, resmi raporlar ve ikincil literatürden yararlanılmıştır. Bulgular, Karabağ'ın tarih öncesinden itibaren sürekli bir yerleşim alanı olduğunu, Türk boylarının göçleriyle demografik ve kültürel kimliğinin şekillendiğini, Rusya'nın XIX. yüzyılda uyguladığı iskân politikalarının ise bölgenin etnik yapısını köklü biçimde değiştirdiğini göstermektedir. Sovyetler Birliği döneminde verilen özerklik statüsüne rağmen, 1960'lardan itibaren Ermeni milliyetçiliği ve diaspora faaliyetleriyle sorun yeniden gündeme taşınmış, 1988 sonrası artan çatışmalar Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu sorunu Azerbaycan ve Ermenistan arasında uluslararası bir ihtilafa dönüştürmüştür. Sonuç olarak, Karabağ meselesi tarihsel hafıza, kimlik politikaları ve dış müdahalelerin birleşimiyle kalıcı bir çatışma dinamiği yaratmaktadır. Her ne kadar İkinci Karabağ Savaşı sonrasında sorunun Azerbaycan lehine çözüldüğü düşünülse de, Dağlık Karabağ'a ilişkin tarihsel kökenler, etnisite ve kimlik tartışmaları bölgesel istikrar açısından önemini korumaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Konstrüktivizm, Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği, Azerbaycan, Ermenistan.

Abstract

This article examines the historical roots of the Nagorno-Karabakh conflict and analyzes ethnicity and identity debates through the Constructivist approach. The research question focuses on which historical and identity-based dynamics shaped the conflict and how it became a protracted dispute in the international system. The study is limited to the Soviet period and employs historical analysis and document review, drawing on archaeological findings, archival records, treaties, official reports, and secondary literature. The findings show that Karabakh has been a continuous settlement area since prehistoric times, that its demographic and cultural identity was shaped by Turkic migrations, and that Russian resettlement policies in the nineteenth century significantly transformed the region's ethnic structure. Despite the autonomous status granted during the Soviet era, Armenian nationalism and diaspora activities reignited the issue from the 1960s, while escalating clashes after 1988 and the dissolution of the Soviet Union turned it into an international conflict between Azerbaijan and Armenia. In conclusion, the

* Bu çalışma Prof. Dr. Şaban Çalış danışmanlığında hazırlanan "Güney Kafkasya Bölgesindeki Etnik Çatışma Alanları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilerek hazırlanmıştır (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, Konya – Türkiye, 2010) / *This article is prepared from a graduate thesis which is titled "Güney Kafkasya Bölgesindeki Etnik Çatışma Alanları" (Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations, Konya – Türkiye, 2010)*

¹ Dr. / PhD, Ankara Kalkınma Ajansı, Genel Sekreteri, Ankara – Türkiye / *Ankara Development Agency, Secretary General, Ankara – Türkiye*, kalkanduhan@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5346-7016>.

Bir Soğuk Savaş Dönemi Sorunsalı: Konstrüktivizm Işığında Dağlık Karabağ Sorunu

Karabakh case demonstrates how historical memory, identity politics, and external interventions sustain a lasting conflict dynamic. Although the Second Karabakh War appeared to resolve the issue in favor of Azerbaijan, debates on history, ethnicity, and identity will continue to shape regional stability.

Keywords: Constructivism, Nagorno-Karabakh, Soviet Union, Azerbaijan, Armenia.

1. Giriş

Dağlık Karabağ sorunu, Güney Kafkasya'nın en uzun soluklu ve karmaşık ihtilaflarından biri olarak uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yere sahiptir. Tarihsel kökenleri antik çağlara kadar uzanan bölge, stratejik konumu, zengin doğal kaynakları ve etnik çeşitliliği sebebiyle yüzyıllar boyunca farklı güçlerin mücadele alanı olmuştur. XIX. yüzyılda Çarlık Rusya'nın bölgeyi kontrol altına almasıyla birlikte uygulanan iskân politikaları, Karabağ'ın demografik yapısında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu kapsamda Türklerin çok yoğun olarak yaşadığı bu bölgeye Ruslar tarafından, Hristiyan Ermenilerin yerleştirilmeye başlaması ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak çatışmaların temelini hazırlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde bu bölgeye verilen özerklik statüsüne rağmen, özellikle 1960'lardan itibaren Ermeni milliyetçiliği ve diaspora faaliyetleriyle sorun sürekli gündemde tutulmuş, 1988'den itibaren artan çatışmalar ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa dönüşerek, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Karabağ sorununu etnisite ve kimlik ekseninde, Konstrüktivizm (inşacı) yaklaşımı çerçevesinde analiz etmektir. Çalışma kapsam olarak, Sovyetler Birliği dönemiyle sınırlandırılmış, etnisite ve kimlik üzerinden sorunun kökenine odaklanılmıştır. Bu çerçevede çalışmada Karabağ meselesinin hangi tarihsel ve kimlik temelli dinamikler üzerinden şekillendiği, bu sürecin uluslararası sistemde nasıl kalıcı bir çatışmaya dönüştüğü sorularına yanıt aranacaktır. Araştırmada nitel doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. İnceleme sürecinde arşiv belgeleri, antlaşma metinleri, resmi raporlar, akademik çalışmalar ve uluslararası literatür taranmış, veriler tarihsel süreç içerisindeki kimlik, norm ve söylem temaları etrafında değerlendirilmiştir. Analiz, kronolojik olarak yapılandırılmış ve kuramsal çerçeveye ilişkilendirilmiştir. Söz konusu makale, Dağlık Karabağ meselesini realizm ve jeopolitik eksenden çıkararak, kimlik, norm ve tarihsel hafıza ekseninde değerlendirmesi bakımından literatürde özgün bir boşluğu doldurmaktadır. Bir anlamda, uluslararası ilişkiler literatüründe genellikle güç dengeleri, askeri kapasite ve bölgesel çıkarlar çerçevesinde ele alınan Karabağ sorununa farklı bir bakış kazandırmakta; tarafların davranışlarını yalnızca maddi unsurlarla değil, kimliksel aidiyetler, tarihsel anlatılar ve toplumsal hafıza üzerinden açıklamaktadır. Böylece Konstrüktivist yaklaşım, çatışmanın sürekliliğini anlamada alternatif bir analitik çerçeve sunmakta; kimlik inşası, ötekileştirme ve normatif söylemler arasındaki etkileşimi ortaya koyarak, Karabağ sorununun yalnızca siyasal değil aynı zamanda sosyo-psikolojik bir süreç olduğunu göstermektedir.”

Söz konusu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde teorik çerçeve ele alınarak Konstrüktivist yaklaşımın temel varsayımları değerlendirilecektir. İkinci bölümde Dağlık Karabağ bölgesinin coğrafi özellikleri, tarihsel gelişimi ve demografik dönüşümleri incelenecektir. Üçüncü bölümdeyse, Sovyet dönemi politikaları ile 1988 sonrası yaşanan gelişmeler üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde konunun kısa bir özeti yapılarak, kimlik ve etnisite tartışmaları üzerinden değerlendirmelere yer verilecektir.

2. Kavramsal ve Teorik Yaklaşım

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistem, çok sayıda etnik, dini ve kültürel çatışmaya sahne olmuş ve uluslararası ilişkiler disiplinde klasik realizm ve liberalizmin çıkar merkezli yaklaşımlarına alternatif olarak yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan biri de Konstrüktivizm (inşacı)'dır. Bu kuram en temel haliyle, devletleri ve uluslararası aktörleri yalnızca güç ve çıkarla açıklamak yerine; kimlikler, normlar, değerler ve söylemlerin siyasî davranışları biçimlendirmedeki rolüne vurgu yapmaktadır (Düzgüt, 2022). Uluslararası ilişkiler biliminde Konstrüktivizm kavramını ilk kez 1989'da Nicholas Greenwood Onuf kullanmış olsa da, yaklaşımın en önemli temsilcisi Alexander Wendt olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımı; araştırma konusuyla bağlantılı olarak; uluslararası sistemin niteliği, anarşi ve güvenlik algısı, kimlik inşası ve çıkar gibi kavramlar üzerinden açıklamakta fayda

bulunmaktadır (Ertem, 2012: 183). Konstrüktivizmin en temel argümanı, uluslararası sistemin yalnızca maddi güç unsurlarına indirgenemeyeceğidir. Realistlere göre sistem, askeri kapasite, ekonomik güç, nüfus veya teknoloji gibi somut öğelerle tanımlanırken; Wendt, bu yapının aynı zamanda sosyal bir inşa olduğunu vurgulamaktadır. Devletlerin birbirine yönelik davranışları ve politikaları, yalnızca askeri veya ekonomik kapasitelerle değil; kimlikler, normlar, kültürel kodlar ve karşılıklı algılar tarafından da biçimlenmektedir. Uluslararası ilişkiler, aktörlerin birbirini nasıl tanımladığına, hangi niyet ve anlamları yüklediğine bağlıdır. Örneğin nükleer silahlara sahip iki devletin birbirine tehdit oluşturup oluşturmadığı, yalnızca silahların varlığıyla değil, bu devletlerin birbirini “dost” ya da “düşman” olarak görüp görmediğiyle ilişkilidir. Bir diğer önemli kavram “anarşi”dir. Realizme göre anarşi, uluslararası sistemin en temel ve değişmez özelliğidir: merkezi bir otoritenin olmaması, devletleri güvenlik ikilemine sürüklemekte ve güç mücadelesini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak Wendt, bu görüşe radikal bir itiraz getirmekte ve “Anarşi devletlerin ona yüklediği anlamdır.” vurgusu yapmaktadır (Wendt, 1999: s. 42). Bu yaklaşıma göre anarşi anlayışı sabit değildir ve değişime açıktır. Devletler arasındaki ilişki biçimi, anarşinin dostane, rekabetçi ya da düşmanca bir niteliğe bürünmesini sağlamaktadır. Bir anlamda, devletler birbirlerini nasıl tanımlıyorsa, anarşinin doğası da ona göre şekillenmektedir. Yani aktörlerin kimliklerindeki dönüşüm, normların değişmesi veya yeni kurumların oluşmasıyla anarşinin niteliği de farklılaşabilmektedir (Behraves, 2011). Konstrüktivizm kuramının en temel varsayımlarından biri de, devletlerin ulusal çıkarlarının doğrudan onların kimlikleri tarafından belirlendiği yönündedir. Bu yaklaşımda kimlik, yalnızca devletlerin uluslararası alandaki davranışlarını yönlendiren bir unsur değil, aynı zamanda çıkarların ne şekilde tanımlanacağını ve hangi önceliklerin izleneceğini belirleyen asli bir referans noktasıdır. İnsan bireylerin toplumsal yaşam içerisinde kendilerini tanımlayarak kimlik geliştirmeleri ve bu kimlik doğrultusunda hareket etmeleri nasıl doğal bir süreçse, devletler de benzer biçimde uluslararası sistemde kimliklerini inşa etmekte ve bu kimlik çerçevesinde dış politika tercihlerini şekillendirmektedirler. Bununla birlikte, konstrüktivizme göre kimlikler durağan ya da değişmez değildir; tam tersine, tarihsel süreç içerisinde yaşanan deneyimlerden, devletlerin iç politik gelişmelerinden, toplumsal güç dengelerinden ve uluslararası sistemdeki aktörlerle kurdukları etkileşimlerden doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla devletlerin kimlikleri sürekli bir yeniden üretim ve dönüşüm süreci içindedir. Bu dinamik yapı, ulusal kimliğin değiştikçe dış politika önceliklerinin de farklılaşabileceğini ve yeni çıkar tanımlarının ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Öztürk, 2014: 87-89).

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle, etnik çatışmalar, küresel norm değişimleri, uluslararası kuruluşların yükselişi gibi gelişmeler konstrüktivizmin uluslararası ilişkiler teorisindeki etkisini artırmıştır (Düzgüt, 2022). Konstrüktivist yaklaşımın Dağlık Karabağ örneğine uygulanması, teorisinin soyut düzeyde tanımladığı kimlik, norm ve algı kavramlarının somut bir tarihsel vakada nasıl biçimlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde, aktörlerin davranışlarını belirleyen temel unsur artık sadece maddi kapasite değil, aynı zamanda tarihsel hafıza ve kimlik inşası olmuştur. Realist yaklaşımlar Karabağ meselesini güç mücadelesi, enerji politikaları veya Rusya’nın bölgesel nüfuz arayışıyla açıklarken; Konstrüktivizm bu çatışmayı, Azerbaycan ve Ermenistan’ın birbirini nasıl algıladığı, tarihsel anlatılarını nasıl kurguladığı ve bu anlatıların siyasi söyleme nasıl dönüştüğü üzerinden analiz etmektedir. Alexander Wendt’in “anarşi devletlerin ona yüklediği anlamdır” önermesi Karabağ örneğinde açık biçimde gözlemlenmektedir. Sovyet döneminde aynı sistem içinde yer alan iki cumhuriyet arasındaki ilişkiler, belirli bir işbirliği ve statüko çerçevesinde yürütülürken, 1960’lardan itibaren yükselen Ermeni milliyetçiliği, diaspora etkisi ve tarihsel ötekileştirme (1915 olayları gibi) söylemleriyle bu anarşi “dostane” olmaktan çıkmış, taraflar birbirini kalıcı bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Böylece anarşi, tarafların kimlik algılarıyla yeniden tanımlanmış, Karabağ’daki siyasi çatışmanın altında yatan kimliksel ayrışmayı derinleştirmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın ulusal çıkar tanımları da yine kimlikssel temellere dayanmaktadır. Azerbaycan açısından Karabağ yalnızca bir toprak parçası değil, Türk-İslam kimliğinin ve tarihsel sürekliliğin simgesidir. Ermenistan içinse Karabağ, “tarihsel Ermeni yurdu” söyleminin ve ulusal kimliğin yeniden üretildiği sembolik bir alandır. Bu nedenle tarafların “çıkart” algıları maddi parametrelerle değil, tarihsel ve kültürel aidiyetlerle biçimlenmiştir. Diaspora örgütleri ve milliyetçi çevrelerin geliştirdiği söylemler, “biz” ve “öteki” ayrımını derinleştirmiş, kimlik temelli ötekileştirme yoluyla güvenlik ikilemini pekiştirmiştir. Bu durum, Konstrüktivizmin öngördüğü üzere, kimliklerin karşılıklı etkileşim içinde sürekli yeniden üretildiğini kanıtlamaktadır. Her milliyetçi miting, tek taraflı özerklik kararı ya da siyasi söylem, taraflar arasında karşılıklı tehdit algısını yeniden inşa etmiş ve çatışmanın sürekliliğini sağlamıştır.

Sovyet yönetiminin “Sovyet halkı” üst kimliğiyle etnik farklılıkları bastırma çabası, Konstrüktivist açıdan yüzeysel bir kimlik inşası girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu yapay üst kimlik çöktüğünde, bastırılmış ulusal kimlikler hızla görünür hale gelmiş; “biz” ve “öteki” arasındaki sınırlar yeniden keskinleşmiştir. Bu da Wendt'in ikinci önemli tezi olan “kimlik çıkarı belirler” ifadesinin Karabağ örneğinde doğrudan karşılık bulunduğunu göstermektedir. Sonuçta Karabağ çatışması, realizmin öngördüğü gibi yalnızca güç dengeleriyle değil, normların, kimliklerin ve tarihsel anlatıların karşılıklı etkileşimiyle açıklanabilir. Dolayısıyla Konstrüktivizm, Karabağ meselesinin sürekliliğini anlamada yalnızca alternatif bir teori değil, aynı zamanda kimliğin güvenlik üretici bir unsur haline gelişini gösteren en uygun analitik çerçevedir.

3. Genel Hatlarıyla Dağlık Karabağ Bölgesi

3.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Konumu

Dağlık Karabağ, kuzeybatıda Sevan Gölü, kuzeyde Kür Nehri ve güneyde Aras Nehri ile çevrelenen yaklaşık 18.000 km² büyüklüğündeki Karabağ bölgesinin 4.392 km²'lik kısmını kapsamaktadır. Dağlık Karabağ bölgesi Hocavend, Şuşa, Hankendi, Akdere, Askeran ve Hadrut yerleşimlerinden meydana gelmektedir (Aslanlı, 2001: 394). Volkanik yapısıyla dikkat çeken Dağlık Karabağ'da Murovdağ (3.420 m) ve Kamış (3.740 m) en yüksek zirveler olarak öne çıkmaktadır. Karabağ Sıradağları'nın orta kesiminde ise Alakaya (2.338 m) ve Kırk-Kız (2.338 m) dağları bulunmaktadır. Ayrıca sönmüş volkanik oluşumlar arasında yer alan Işıklı Dağı ve Kızıl Boğaz zirveleri 3.500 metreye kadar yükselmektedir. Deniz seviyesinden 2.000 metreye kadar olan alanlar yoğun orman örtüsüyle kaplı iken, bu seviyenin üzerinde otlak alanlar görülmektedir. Karabağ'ın iklim koşulları, en soğuk dönemlerde dahi sıcaklıkların -10 °C'nin altına nadiren düşmesi, su kaynaklarının zenginliği ve topraklarının verimliliği sayesinde bölgeyi tarih boyunca insan yerleşimi için elverişli bir coğrafya haline getirmiştir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999: 72).

3.2. Tarihi Süreçte Karabağ

Karabağ, insanlık tarihinin en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Fuzuli ilindeki Azıh ve Tağlar Mağaraları'nda bulunan kalıntılar, bölgenin yaklaşık 1,5–2 milyon yıl önce iskân edildiğini göstermektedir. 1969'da Azıh Mağarası'nda yapılan kazılarda, dünyadaki en eski insan kalıntılarından biri keşfedilmiştir. Bunun yanı sıra Hocalı bölgesi, Karaköpektepe, Meynetepe, Güneşlitepe, Hantepe ve Kültepe gibi merkezlerde yapılan çalışmalarda da on binlerce yıl öncesine ait kalıntılara rastlanmıştır (Attar, 2005: 8-9). Ayrıca M.Ö. ikinci binyıla ait bulgular, Karabağ'ın erken dönemlerde Hurriilerin yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Aynı yüzyıllarda Urartuların da bölgede etkinlik göstermesi, Karabağ'ın farklı uygarlıkların etkileşim sahası olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonraki süreçte ise Orta Asya kökenli Türk boylarının göçleriyle yeni bir yerleşim dalgası yaşanmış, Sakaların bölgeye yerleşerek Karabağ'ın sosyo-politik yapısında önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Bu

durum, Karabağ'ın Türk tarihi açısından da erken bir dönemde önem kazandığını ortaya koymaktadır. (Taşkıran, 1995: 34-35).

Saka Türklerinin yerleşiminin ardından Karabağ, farklı Türk boylarının göçleriyle kalıcı bir Türk yurdu haline gelmiştir. Bazı toplulukların Karabağ üzerinden Derbent Geçidi'ni aşarak Anadolu'ya yönelmesi, bölgenin yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda stratejik bir geçiş noktası olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Karabağ, coğrafi konumu ve doğal kaynaklarıyla Türkler için önemli bir kışlak merkezi olmuştur. İslam fetihleriyle birlikte bölgenin siyasî statüsünde köklü değişimler yaşanmış; Halife Ömer döneminden itibaren İslam ordularının hâkimiyetine giren Karabağ, Emeviler döneminde bir eyalet olarak teşkilatlanmıştır. 889–890 yıllarında Sacoğulları hanedanından Muhammed el-Afşin'in valiliğe atanması, hem bölgenin İslam dünyasına entegrasyonunu pekiştirmiş hem de Türk boylarının siyasî etkinliğini artırmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Oğuz boylarının yoğun yerleşimiyle Karabağ'ın demografik yapısı kalıcı biçimde Türk kimliği doğrultusunda şekillenmiştir (Yıldırım ve Özönder, 1991: 1). Bu dönemde Karabağ, Selçuklu akınlarının hedefi olmuş ve 1064'te Alp Arslan'ın kışlak olarak tercih etmesiyle stratejik önemi artmıştır. Onun ardından Melikşah, 1076'da bölgeyi yoğun Türk nüfusuyla iskân ederek Türklerin bölgedeki ağırlığını pekiştirmiştir. Bu bölge süreç içerisinde Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin egemenliği altına girmiştir. Bu gelişmeler, bölgenin Türk boylarının kesintisiz yerleşim alanı haline geldiğini ve siyasî, kültürel ve demografik açıdan Türk kimliğinin kalıcı biçimde pekiştiğini göstermektedir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999: 45).

XVI. yüzyıldan itibaren Kafkasya, özellikle Azerbaycan toprakları, Osmanlı ve Safevîler arasında süregelen rekabetin merkezi haline gelmiştir. Sık sık el değiştiren Karabağ bu süreçte derinden etkilenmiştir. Mücadele yalnızca askerî değil; ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da izler bırakmıştır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın Kazan (1552) ve Astrahan'ı (1556) ele geçirmesiyle bölgeye üçüncü bir güç dâhil olmuş, böylece Kafkasya üç büyük imparatorluğun çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. XVIII. yüzyılda Safavîlerin yıkılışının ardından tahta geçen Nadir Şah, Osmanlı hâkimiyetine geçmiş Azerbaycan topraklarını yeniden denetim altına almış; özellikle 1724'te Osmanlı'ya geçen bölgeleri İran'a katmasıyla gücünü pekiştirmiştir (Pamuk, 1995: 6-7).

1747'de Nadir Şah'ın ölümü, yalnızca İran'da değil tüm Güney Kafkasya'da ciddi bir otorite boşluğu yaratmış ve istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Bu durum, Azerbaycan tarihinde "Hanlıklar Dönemi" olarak anılan süreci başlatmıştır. Söz konusu parçalanma sürecinde kuzeyde Karabağ, Şeki, Şirvan, Gence, Derbent, Bakü, Nahçıvan ve Erivan; güneyde ise Tebriz, Urumiye, Maku ve Ardabil hanlıkları bağımsızlıklarını ilan ederek bölgesel güç merkezleri haline gelmiştir. Böylece Azerbaycan coğrafyası, birbirinden bağımsız fakat rekabet içindeki çok sayıda hanlığa bölünmüştür (Swietochowski, 1995: 2). Bu dönemin en dikkat çekici hanlıklarından biri, XVIII. yüzyılın ortalarında Penahali Han tarafından tesis edilen Karabağ Hanlığıdır. Penahali Han, siyasî otoritesini pekiştirmek ve bölgedeki konumunu güçlendirmek amacıyla 1750 yılında Penahabat Kalesi'ni inşa ettirmiştir. Stratejik bir savunma merkezi niteliği taşıyan bu kale, zamanla bölgenin idari ve kültürel merkezi haline gelmiş ve ilerleyen süreçte Şuşa adıyla anılmaya başlamıştır. Şuşa'nın Karabağ Hanlığı'nın başkenti olarak yükselişi, yalnızca bölgesel güç dengelerinde değil, aynı zamanda Karabağ'ın tarihsel ve kültürel kimliğinde de önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Porkhomovsky, 1994: 25). Bu yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Karabağ Hanlığı, dönemin güçlü bölgesel aktörlerinden olan ve merkezî otoritesini bugünkü İran sınırları içerisinde pekiştiren Kaçar Türklerinin hâkimiyet sahasına dâhil olmuştur (Cabbarlı, 2008). Ancak 1822 yılında Rusya'nın müdahalesi sonucunda Karabağ Hanlığı siyasî varlığını kaybetmiş ve böylece hanlık dönemi fiilen sona ermiştir (İbrahimov, 2002).

3.3. Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı

Çarlık Rusya'nın Karabağ bölgesinde gücünü artırmaya başladığı ilk dönemler sorunun ilk ortaya çıktığı dönemler olarak kabul görmekte olup, yapılan planlamalar bu bağlamda önem arz etmektedir. Rus Çarlık Danışmanı Knyaz Potyomkin'in 1783 tarihinde İmparatoriçe II. Yekaterina'ya

sunduğu bir raporda, “uygun koşulların oluşması halinde Karabağ’ın Ermenilerin kontrolüne verilmesi gerektiği, böylece Asya coğrafyasında bir Hristiyan devletinin teşkil edilmesinin mümkün olacağı” yönündeki ifadeler yer verilmektedir. Bu kayıt, Rusya’nın bölgeye yönelik stratejik hedeflerinin yalnızca XIX. yüzyıldaki savaş ve antlaşmalarla sınırlı olmadığını, aksine çok daha önceki dönemlerde şekillenmeye başladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu ifade, Karabağ’ın Rus dış politikasında özel bir önem taşıdığını ve Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesinin uzun vadeli jeopolitik planların bir parçası olarak tasarlandığını göstermektedir (Aslanlı, 2003). 1805’te Karabağ Hanlığı’nın Rusya’ya bağlanmasının ardından bölgenin stratejik önemi artmıştır. General Sisyanov’un Çar’a sunduğu raporda, Dağlık Karabağ’ın Anadolu, İran ve Azerbaycan’a açılan kapı niteliğinde olduğu belirtilmiş ve uluslararası dengeler açısından kritik bir merkez olduğu vurgulanmıştır. Sisyanov ayrıca, Rusya’nın nüfuzunu kalıcı kılmak için demografik yapının değiştirilmesini, özellikle Müslüman nüfus arasına Ermenilerin yerleştirilmesini önermiştir. Bu rapor, Rusya’nın Kafkasya politikasında askeri üstünlüğün yanında demografik mühendisliği de stratejik bir araç olarak benimsediğini göstermektedir (Aktaş, 2001: 41).

XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya, Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki rekabetin merkezi haline gelmiştir. 1826–1828 savaşı sonrasında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması, yalnızca sınırları yeniden çizmemiş, aynı zamanda bölgenin demografik ve siyasi yapısını köklü biçimde dönüştürmüştür. Özellikle 15. madde, Rusya’ya Ermeni nüfusu sistemli şekilde Dağlık Karabağ’a yerleştirme hakkı tanımış ve geniş çaplı bir iskân politikası başlatılmıştır. Bu gelişme, bölgenin etnik yapısını derinden etkilemiş ve ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak etnopolitik çatışmaların temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda yaklaşık 40.000 İran Ermenisinin Kafkasya’ya yerleştirildiği bilinmektedir (Şihaliyev, 2004: 17). Bu gelişmenin ardından, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında akdedilen Edirne Antlaşması çerçevesinde de, Başpiskopos Bagratunin’in öncülüğünde Türkiye’nin farklı bölgelerinden yaklaşık 90.000 Ermeni yine Kafkasya’ya göç etmiştir (Luxembourg, 1998: 59). Bununla birlikte, Rusya topraklarında yaşayan 1 milyona yakın Ermeninin özellikle Zakafkasya bölgesinde iskân ettirilmesi sağlanmıştır. Böylelikle bölgedeki demografik yapının bilinçli şekilde yeniden şekillendirildiği görülmektedir (Kürkçüoğlu, 1996: 264).

Ruslar tarafından yapılan yoğun göç ve yerleştirme çalışmalarına rağmen, Çarlık Rusya’sının 1832 yılına ait resmi nüfus kayıtlarına göre; Karabağ bölgesindeki nüfusun yaklaşık %64,8’ini Türkler, %34,8’lik kesimini ise Ermeniler oluşturmaktadır. Öte yandan, 1887’de Fransa’da yayımlanan Nouveau Dictionnaire de Géographie Universelle adlı ansiklopedik eserde yer alan “Karabağ” başlıklı bölümde, bölge nüfusu yaklaşık 250.000 kişi olarak belirtilmiştir. Burada da nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türkleri olduğu vurgulanırken, geri kalan kısmının ise şehir merkezlerinde yaşayan Ermeniler, İranlılar ve Ruslardan meydana geldiği kaydedilmiştir (Taşkiran, 1995: 240).

Bu noktada bölgede huzursuzluğu ve düzeni bozacak önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1890 yılında Tiflis’te Rusya’nın himaye ve desteğiyle kurulan Ermeni Taşnaksutyun (Taşnak) Partisi, kısa sürede bölgedeki en etkili milliyetçi örgütlerden biri haline gelmiştir. Partinin 1904 yılında gerçekleştirdiği gizli kongrede alınan kararlar arasında, Kafkasya coğrafyasında bağımsız bir “Ermeni Devleti”nin inşasının temel hedeflerden biri olarak benimsenmesi dikkat çekicidir. Böylelikle örgüt, başlangıçta siyasi ve toplumsal hak taleplerini ön planda tutan yapısından, doğrudan devletleşme amacını merkeze alan bir programa evrilmiştir (Kürkçüoğlu, 1996: 265). Nitekim Kafkasya’ya yönelik sistemli yerleştirme politikaları sonucunda bölgedeki Ermeni nüfusunun artması ve Taşnaksutyun Partisi’nin benimsediği irredantist yaklaşımlar, 1905 yılında çatışmaya dönüşmüştür (Aslanlı, 2003). XX. yüzyılın başında yaşanan bu çatışmalar sonucunda binlerce Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiş, hayatta kalabilenler ise göç etmek zorunda bırakılmıştır (Cabbarlı, 2002).

Gürcü yazar Karibi, dönemin toplumsal dokusunu değerlendirirken özellikle Taşnaksutyun Partisi’nin ortaya çıkışını bir dönüm noktası olarak nitelendirmektedir. Ona göre, söz konusu örgütün faaliyete geçmesinden önce Transkafkasya coğrafyasında görece bir huzur ortamı bulunmaktadır.

Yüzyıllar boyunca Ermeniler, Türkler ve Gürcüler aynı bölgede birlikte yaşamış; farklı etnik ve dini unsurlar arasında ciddi boyutlarda bir çatışma görülmemiştir. Ancak Taşnaksutyun'un faaliyet göstermeye başlamasıyla birlikte, bu uyumlu yapı bozulmuş ve topluluklar arasında karşılıklı güvensizlik, hatta milliyet temelli düşmanlık ortaya çıkmıştır. Taşnakların hedefi yalnızca Ermenilerin yaşadığı homojen bir “vatan” yaratmak olmuştur (Çay, 1989: 1-4).

4. Sovyetler Birliği Döneminde Karabağ

Çarlık Rusya'da yaşanan Bolşevik devrimi sonrasında Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, bu durum Karabağ sorununu yeni bir evreye geçirmiştir. Rus ordularının bölgeden geri çekilmesi, siyasi otorite boşluğunu da beraberinde getirmiş; bu durumdan yararlanan Taşnaksutyun milisleri ve Bolşevik birlikleri, Bakü'de büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. 1918 yılında meydana gelen olaylarda, iç savaş görüntüsü altında 10 binden fazla Azerbaycan Türkü öldürülmüştür. Bakü'deki kitlesel kıyım, yalnızca şehirle sınırlı kalmamış; kısa sürede Azerbaycan'ın farklı bölgelerine de yayılmıştır. Şamahı, Kuba, Salyan, Gence ve Nahçıvan illerinde benzer şiddet eylemleri tekrarlanmıştır (Şihaliyev, 2004: 32-41). 1920 yılına kadar süren çatışmalar, bölgedeki güç dengesini ciddi biçimde sarsmıştır. Söz konusu çatışmalar, her iki tarafın da insan kaybı ve yıkıcı sonuçlarla karşı karşıya kalmasına yol açarken, aynı zamanda iki ülkeyi de yaklaştırmakta olan Rus Kızıl Ordusu'nun işgal hareketi karşısında savunmasız bir konuma sürüklemiştir (Gamaghelyan, 2005). 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Sovyet hâkimiyetine alınmasıyla birlikte, çatışma koşullarında yürütülen şiddet politikaları yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra Bolşevik yönetim ve Ermeni unsurlar, önceki dönemde silahlı saldırılarla gerçekleştirilen katliamları bu kez siyasi araçlar üzerinden sürdürmüştür. Nisan ile Ekim 1920 arasındaki süreçte, binlerce kişi “siyasi tutuklu” statüsüyle yargılanmış, pek çoğu ölüm cezasına çarptırılmış ya da zorunlu sürgüne gönderilmiştir (Qasımlı, 2006: 32-40).

Sovyet hâkimiyetinin tesis edilmesinden kısa bir süre sonra, Azerbaycan yönetimi Aralık 1920'de Moskova'nın yoğun baskısı altında önemli bir karar almak zorunda kalmıştır. Bu karara göre, Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan bölgelerinin Ermenistan'ın denetimine bırakılması öngörülmüştür. Ancak bu durum uzun ömürlü olmamış, yalnızca birkaç ay sonra uluslararası dengeler yeni bir yönelim doğurmuştur. Nisan 1921'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşması, Moskova açısından stratejik bir yakınlaşmayı simgelemiş ve bunun bir sonucu olarak Sovyetler Birliği, Azerbaycan'a jest niteliğinde bir karar alarak Nahçıvan ve Karabağ'ı yeniden Azerbaycan'ın kontrolüne devretmiştir (Cornell, 1998: 53). Bu gelişmelerin ardından bölgenin statüsü, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin siyasi organları tarafından hukuki bir zemine kavuşturulmuştur. Nitekim 7 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan SSC Merkezi Yürütme Komitesi, başkenti Hankendi olarak belirlenen “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”nin oluşturulmasına yönelik karar almıştır. Böylelikle Karabağ, Sovyet idari sistemi içerisinde özerk bir statü kazanmış, ancak bu özerklik, ilerleyen yıllarda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların hukuki ve siyasi zeminini besleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (Geukjian, 2007: 234).

Sovyetler Birliği döneminde de Ermenistan'daki Türk nüfusuna yönelik göç ve sürgün politikaları sürmüştür. 23 Aralık 1947 tarihli 4083 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, Ermenistan'daki Türkler “Azerbaycanlı” kimliği altında tanımlanmış ve Kura-Aras Ovası'na zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Bunu, 10 Mart 1948'de Stalin imzalı 754 sayılı karar izlemiş; ardından Azerbaycan SSC hükümeti 14 Nisan 1948'de 455 sayılı kararıyla uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Bu süreçte yaklaşık 100.000 Azerbaycan Türkü zorla yerlerinden edilerek Kura-Aras bölgesine yerleştirilmiştir (İşyar, 2004: 371).

Sovyetler Birliği'nde Nikita Kruşçev döneminde Ermeni milliyetçi çevrelerin Karabağ'ın statüsüne ilişkin talepleri belirgin şekilde artmıştır. Bu bağlamda 1965 yılı dönüm noktası olmuş; Ermenistan hükümeti, sözde Ermeni soykırımının 50. yıldönümünü anmak için Moskova'dan izin alarak 24 Nisan'da Erivan'da kitlesel bir miting düzenlemiştir. Yaklaşık 400.000 kişinin katıldığı bu gösteri,

anma niteliğini aşarak Ermeni milliyetçiliğinin siyasal taleplerini güçlü biçimde dile getirdiği bir platforma dönüşmüştür. Mitingde açılan pankartlar ve atılan sloganlarda Batı Ermenistan, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan üzerinde hak iddiaları öne çıkmış; “1915’in intikamı” söylemi radikal milliyetçi bir söylemin ifadesi olmuştur (Cabbarlı, 2001). 1968’de Hankendi’nde Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında yaşanan çatışmalar, bölgedeki gerilimin derinliğini ortaya koymuştur. Bu olaylar, Karabağ Ermenilerinin Ermenistan’a bağlanma taleplerinin yalnızca yerel bir girişim değil, hem Ermenistan’daki siyasi aktörler hem de diaspora tarafından desteklenen daha geniş bir milliyetçi ajandanın parçası olduğunu göstermiştir. Buna karşın Moskova, bu talepleri reddederek mevcut düzeni koruma yönünde kararlı davranmış, Karabağ’ın statüsünü tartışmayı istikrara tehdit olarak görmüştür. 1973’te Karabağ Komünist Partisi’nin başına Boris Kevorkov’un getirilmesi ve uzun süre görevde kalması, Sovyetlerin statükoyu muhafaza etme politikasının göstergesidir. Kevorkov döneminde Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasını savunan çevreler Taşnak propagandası yapmakla suçlanmış, milliyetçi hareketler bastırılmaya çalışılmıştır (Lütem, 2001).

Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasına yönelik tüm girişimler, Sovyetler tarafından hukuki gerekçelerle reddedilmiştir. 1977 SSCB Anayasası bu noktada temel dayanak olmuş; 78. madde, cumhuriyetlerin rızası olmadan sınır değişikliğini yasakladığından, Azerbaycan’ın onay vermemesi Ermeni taleplerini anayasal açıdan geçersiz kılmıştır. Ayrıca 81. madde cumhuriyetlerin toprak bütünlüğünü güvence altına almaktadır. Moskova çoğu zaman Ermeni saldırılarını görmezden gelmiş, tarafsızlık görüntüsü altında fiilen Ermeni taleplerinin önünü açan bir kayıtsızlık politikası izlemiştir. Bu ikircikli tutum, Ermenilerin taleplerinin hukuken geçersiz kalmasına karşın, Azerbaycan’ın güvenlik kaygılarını daha da derinleştirmiştir (Ludwikowski, 1996: 617). 1985’te Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, ülkenin krizlerini aşmak için Perestroika ve Glasnost reformlarını başlatmıştır. Ekonomik yeniden yapılanma ve siyasal şeffaflığı hedefleyen bu politikalar, kısa sürede öngörülme yen sonuçlar doğurmuş; bastırılmış etnik ve milli kimlik talepleri yeniden görünür hale gelmiştir. Bu süreç, Sovyet coğrafyasında milliyetçi hareketleri güçlendirirken en belirgin örneklerden biri Dağlık Karabağ’da ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Ermeniler, Glasnost’un sağladığı ifade özgürlüğü ortamında Karabağ’ın statüsünü gündeme taşımış ve Ermenistan’a bağlanma taleplerini daha sistematik biçimde dile getirmiştir (Özkan, 2006: 124-125). 1987 yılı, Ermenilerin Dağlık Karabağ’a ilişkin beklentilerinin yükseldiği bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yıl Azerbaycan Komünist Partisi’nin eski lideri ve Politbüro üyesi Haydar Aliyev’in görevden ayrılması, Ermeni çevrelerinde kritik bir gelişme olarak görülmüştür. Aliyev’in, görevden ayrılışı Moskova’nın bu taleplere daha fazla destek verebileceği yönündeki beklentileri güçlendirmiştir. (İşyar, 2004: 373-374).

Bu kapsamda 1987 sonlarından itibaren Ermenilerin Karabağ meselesine yönelik girişim ve propaganda faaliyetleri yoğunlaşmıştır. 10 Ekim 1987’de Erivan’da düzenlenen geniş katılımlı mitinglerde Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması talepleri açıkça dile getirilmiş, bu gösteriler sorunu Sovyet siyasetinin merkezine taşıyan toplumsal baskının başlangıcı olmuştur. Ermenilerin gün geçtikçe artan talepleri, Karabağ’daki Azerbaycan Türkleri için ciddi güvenlik kaygılarına yol açmış; Ocak 1988’e gelindiğinde birçok Azeri saldırılar ve baskılar nedeniyle bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Böylece Karabağ’daki etnik çatışmalar, fiili göç hareketlerine dönüşerek ilerleyen yıllardaki geniş çaplı çatışmaların habercisi olmuştur (Demir, 2003: 162). Kasım 1987–Şubat 1988 arasında, Dağlık Karabağ’dan üç farklı heyet Moskova’ya giderek bölgenin Azerbaycan’dan ayrılıp Ermenistan’a bağlanmasını talep etmiş ve bu yönde lobi faaliyetleri yürütmüştür. Talepler, dilsel ve kültürel haklar çerçevesinde “self-determinasyon” ilkesiyle gerekçelendirilmiştir. Ancak Sovyet yönetimi, anayasal düzeni bozma riski nedeniyle bu talepleri reddetmiş, bu durum Ermeniler arasında daha güçlü bir milliyetçi mobilizasyona yol açmıştır. Dolayısıyla bu dönem, Karabağ meselesinde taleplerin doğrudan Moskova’ya taşındığı fakat karşılık bulmadığı, buna rağmen gerilimi tırmandıran bir kırılma noktası olmuştur (Geukjian, 2007: 236).

1988 başlarında Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki kitlesel gösteriler, siyasi sonuçlar doğurmaya başlamıştır. 18 Şubat 1988'de, üyelerinin çoğunluğu Ermenilerden oluşan Karabağ Meclisi, bölgenin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanması yönünde karar almıştır. Bu gelişme, taleplerin protesto sınırını aşarak yerel siyasi mekanizmalara taşındığını göstermektedir. Ancak Sovyet merkezi yönetimi, kararın etnik ilişkileri bozacağı ve aşırı milliyetçi kışkırtmaların ürünü olduğu gerekçesiyle bu adımı geçersiz saymıştır. Böylece Moskova, anayasal düzeni koruma iddiasıyla kararı reddetmiş, fakat bu tutum Ermeni toplumunda hayal kırıklığı yaratarak milliyetçi mobilizasyonu daha da güçlendirmiş, protesto gösterileri yoğunlaşmıştır (Lütem, 2001). Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfus, Azerbaycanlı yerel yönetimin uyguladığı kültürel ve ekonomik politikalara karşı bir dizi grev ve mitingle tepkisini ortaya koymuştur. Protestolar, kısa süre içerisinde Karabağ sınırlarını aşmış ve 19 Şubat 1988'de Erivan'da geniş katılımlı Azerbaycan karşıtı gösterilere dönüşmüştür (Vaserman ve Ginat, 1994: 348). Erivan'da düzenlenen bu gösterilerde dile getirilen sloganlar, Ermeni milliyetçi söyleminin keskinleştiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. "Ermenistan'ı Türklerden temizlemeli" ve "Ermenistan yalnızca Ermenilere ait olmalıdır" şeklindeki radikal ifadeler, meselenin artık yalnızca Karabağ'ın statüsüyle sınırlı olmadığını; daha geniş bir etnik homojenleştirme arzusunun da içinde barındırdığını göstermektedir (Şihaliyev, 2004 : 49).

22 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Sovyeti, bölgenin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a bağlanmasına karar vermiş, bu adım Sovyet merkezi yönetiminin sert tepkisine yol açmıştır. 23 Mart'ta SSCB Yüksek Sovyeti, etnik ve bölgesel taleplerin baskıyla sonuç vermeyeceğini vurgulamış, Anayasa'nın 81. maddesine dayanarak Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasının hukuken imkânsız olduğunu belirtmiştir. Kararlarda, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin "halkların dostluğu" ilkesi çerçevesinde düzenlenmesi, asayişin sağlanması için her iki cumhuriyetin sorumluluk üstlenmesi, düzen bozucuların cezalandırılması ve güvenlik tedbirlerinin artırılması öngörülmüştür. Ayrıca Karabağ'ın sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilmesi için Bakanlar Kurulu'na talimat verilmiştir. Bu kararlar Moskova'nın anayasal düzeni koruma iradesini gösterse de, fiiliyatta kalıcı bir çözüm üretilmemiştir (Garibov, 2006: 306).

1988 yılı yaz aylarında Dağlık Karabağ'ın statüsüne ilişkin tartışmalar en kritik safhalarından birine ulaşmıştır. Ermenistan Meclisi, 15 Haziran tarihinde aldığı kararla, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını resmen kabul ettiğini ilan etmiştir (Human Rights Watch, 1994: 1). Buna karşılık Azerbaycan Meclisi, 17 Haziran'da aldığı kararla Ermenistan Meclisi'nin bu girişimini reddetmiş ve hukuki açıdan geçersiz olduğunu vurgulamıştır. Bu gelişmeler üzerine Sovyet merkezi yönetimi, meseleyi kendi denetimi altına almıştır. SSCB Yüksek Sovyeti, 18 Haziran 1988 tarihinde aldığı kararla Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın idari yönetimine bağlı kalmaya devam edeceğini onaylamıştır. Ayrıca, bölgedeki gerginlikleri azaltmak ve iki taraf arasında görüşmelerin koordine edilmesini sağlamak amacıyla özel bir görevli atanmasına karar verilmiştir (Demir, 2003: 162). Böylece Moskova, Karabağ sorununu hukuki bağlamda Azerbaycan lehine çözümlerken, siyasi düzeyde taraflar arasında dengeyi gözetme yönünde bir arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmıştır.

Kafkasya'da Karabağ meselesine ilişkin gerilimler sürerken, diaspora Ermenileri de sürece doğrudan müdahil olmaya başlamıştır. 16 Haziran 1988 tarihinde Fransa'nın başkenti Paris'te yaklaşık yüz bin kişilik bir Ermeni kitlesi Sovyetler Birliği Büyükelçiliği önünde toplanarak gösteri düzenlemiştir. Bu mitingde dile getirilen temel talep, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanması olmuştur (Aliyarov, 1989: 103). Yine 3–7 Temmuz 1988 tarihleri arasında Ermenistan'ın başkenti Erivan başta olmak üzere çeşitli şehirlerinde genel grevler ve kitlesel protestolar düzenlenmiştir (Garibov, 2006: 308). Bu eylemler, Karabağ sorununda halk hareketlerinin ne derece yaygın ve örgütlü hale geldiğini göstermiş; ayrıca Ermenistan ile diaspora arasındaki ideolojik ve siyasi dayanışmanın giderek güçlendiğini ortaya koymuştur. 12 Temmuz 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yerel Meclisi, bölgenin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmasına karar vermiştir. Bu adım, Ermeni taleplerinin kurumsal zemine taşındığını gösterirken, ertesi gün Azerbaycan Yüksek

Sovyeti kararı hukuken geçersiz ilan etmiştir. Gelişmeler üzerine 18 Temmuz'da SSCB Yüksek Sovyeti sürece müdahil olmuş, Mihail Gorbaçov Karabağ'ın mevcut sınırlarının değiştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu tutum, Moskova'nın anayasal düzeni koruma iradesini ortaya koysa da Ermenistan'daki milliyetçi çevrelerde büyük tepki doğurmuş, taleplerin daha da radikalleşmesine yol açmıştır. Böylece 1988 yazı, merkezi otoritenin statükoyu savunması ile Ermeni tarafının artan radikalleşmesinin keskin biçimde karşı karşıya geldiği bir dönem olmuştur (Aslanlı, 2001: 400-401).

1988'in sonlarına gelindiğinde Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasındaki etnik çatışmalar kitlesel boyutlara ulaşmış ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. 24 Kasım'da Gence ve Nahçıvan'da olağanüstü hal ilan edilmiş, kısa sürede yerel parti liderleri görevden alınmış ve Moskova yönetimi artan şiddeti denetlemek için siyasi-idari müdahalelerde bulunmuştur. Aynı dönemde askeri birlikler sevk edilerek Ermeni nüfus tahliye edilmiş, eşzamanlı olarak Azerbaycan ve Ermenistan'dan büyük çaplı göçler yaşanmıştır. Resmî verilere göre, 87 kişi ölmüş, 1.500 kişi yaralanmış, 158.000 Ermeni Azerbaycan'dan, 141.000 Azerbaycan Türkü ise Ermenistan'dan ayrılmıştır. Ele geçirilen 15.855 silah, çatışmaların organize silahlı grupların etkisiyle daha da şiddetlendiğini göstermiştir (Lütem, 2001).

1988 yılı boyunca tırmanan olaylar, 1989 başında Moskova'yı daha sert ve müdahaleci adımlar atmaya yöneltmiştir. Protesto ve çatışmaların kontrol altına alınamaması üzerine Ermenistan'daki Karabağ Komitesi üyeleri tutuklanmış, Erivan'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Bu durum, Sovyet yönetiminin sorunu giderek bir güvenlik meselesi olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı dönemde Azerbaycan'da Başbakan Hasan Seyitov görevden alınarak yerine Ayaz Mutalibov getirilmiş, Karabağ'da da Birinci Sekreter Genrik Pogosyan görevden çekilmiştir. Bu değişiklikler, Moskova'nın bölgedeki krizi yönetmek için uyumlu kadroları iş başına getirmeyi amaçladığını ortaya koymuştur. Ancak sert önlemler ve kadro değişiklikleri, kısa vadede olayları yavaşlatsa da Azeri ve Ermeni toplumları arasındaki güvensizliği ortadan kaldıramamıştır (Lütem, 2001). 12 Ocak 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni Azerbaycan'ın yetkisinden çıkararak doğrudan Moskova'ya bağlamış ve "Özel Karabağ Komitesi"ni kurmuştur. Mihail Gorbaçov'un danışmanı Arkadi Volski'nin başkanlığındaki bu dönem, Azerbaycan kamuoyunda yoğun tepki toplamıştır. Komite uygulamaları Azerbaycan'ın egemenlik haklarını zayıflatmış; Hankendi'de Azeriler işlerinden uzaklaştırılmış, 12.000 kişi göçe zorlanmış, köylere erişim engellenmiş ve Ermeni silahlı grupları yolları kontrol altına almıştır. Ayrıca Azerilerin yaşadığı 55 köyde silahlar toplanırken Ermenilere sevkiyat yapılmış, hukuka aykırı biçimde "Karabağ Milli Şurası" kurulmuş ve diplomalar Ermenistan Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. (Garibov, 2006 : 310).

Azerbaycan aleyhine süreç devam ederken, 28 Kasım 1989 tarihinde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti kritik bir karar almış ve "Volski Komitesi"ni lağvederek bölgede Azerbaycan yönetiminin yeniden tesis edilmesine hükmetmiştir (İşyar, 2004: 387-388). Bu karar, Moskova'nın Karabağ'daki otorite boşluğunu gidermek ve bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla Azerbaycan'a yeniden idari yetki tanıdığını göstermektedir. Ancak bu gelişmeye tepki olarak Ermenistan Parlamentosu, 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlandığını ilan eden bir karar almış ve bunu uluslararası kamuoyuna duyurmuştur. Bu tek taraflı ilhak girişimi, Karabağ'daki Ermeni nüfusun hareketliliğini artırmış; kısa sürede bölgedeki Ermeniler ayaklanarak Karabağ'ın fiili kontrolünü ele geçirmeye yönelmiştir. Ermeni gruplar, bu süreçte Karabağ'daki bütün resmî binalara Ermenistan bayrağı ve amblemleri asarak, sembolik düzeyde de olsa kendi otoritelerini tesis etme çabasına girişmişlerdir. Buna karşılık Azerbaycan tarafı da hızlı bir yanıt vermiştir (Attar, 2005: 132). 7 Aralık 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı ilhak kararını resmî olarak kınamış ve bu kararın Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal ettiğini vurgulamıştır. Egemenlik Yasası'na dayanarak, Karabağ'ı yönetmek üzere yeni bir idari yapılanma oluşturulmuş; bu kapsamda Azerbaycan Komünist Partisi'nin ikinci sekreteri Viktor Polyaniçko başkanlığında bir "Teşkilat Komitesi" kurulmuştur (Aslanlı, 2001: 401). Bu gelişmeler, 1989 yılının sonlarında Karabağ meselesinin artık Sovyetler

Birliği'nin anayasal çerçevesini aşan, iki cumhuriyet arasında fiili egemenlik mücadelesine dönüşen bir sorun haline geldiğini göstermektedir.

Ermenistan Parlamentosu'nun 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ı ilhak kararı, Azerbaycan'da büyük tepki yaratmış ve yaklaşık 500.000 kişinin katıldığı kitlesel Bakü protestolarına yol açmıştır. Demiryolu hattının bir hafta kapatılmasıyla siyasi baskı artırılmıştır. 1990 Ocak ayında Ermenistan, Karabağ'ı fiilen kendi idari sistemine dahil etmeye çalışmış; bütçe ve seçim yasalarını bölgeye uygulama kararı almıştır. Ancak Moskova bu kararları anayasaya aykırı bularak geçersiz saymıştır. Buna tepki olarak Ermenistan Parlamentosu, Sovyet yasalarını veto etme yetkisini ilan ederek yalnızca Karabağ konusunda değil, aynı zamanda bağımsızlık arayışında stratejik bir adım atmıştır. Böylece 1990 itibarıyla Karabağ meselesi, Sovyet iç hukukunun ötesinde Ermenistan'ın bağımsızlık sürecinin bir aracı haline gelmiştir (Lütem, 2001).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginlik Ocak 1990'da şiddetli çatışmalara dönüşmüştür. 12 Ocak'ta Ermeni silahlı gruplarının Türk yerleşimlerine saldırısında 12 kişi öldürülmüş, 22 kişi esir alınmıştır. Ertesi gün Bakü'de bir Ermeni'nin iki Azerbaycanlıya baltayla saldırması kitlesel protestolar sırasında karşı şiddeti tetiklemiş ve çoğu Ermeni 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayların kontrolden çıkması üzerine Sovyet yönetimi, Bakü ve birçok bölgede olağanüstü hâl ilan etmiş, 20 Ocak'ta 20.000 kişilik Kızıl Ordu birlikleri geniş çaplı operasyon başlatmıştır. Müdahalede çok sayıda kişi ölmüş, yaklaşık 700 kişi yaralanmıştır. Tarihe "20 Ocak Katliamı" olarak geçen bu olay, Karabağ meselesi bağlamında olduğu kadar Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesini hızlandıran kritik bir dönüm noktası olmuştur. (Vaserman and Ginat, 1994: 353). 1991'in yılının sonlarına doğru Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte Karabağ sorunu ise Sovyetler Birliği'nin iç meselesi olmaktan çıkmış, iki bağımsız devlet olan Azerbaycan ve Ermenistan arasında doğrudan bir ihtilafa dönüşmüştür (Arslan, 1991: 135-146).

Bu gelişmeler kapsamında 2 Eylül 1991 tarihinde Dağlık Karabağ'daki Ermeni yönetimi, tek taraflı bir kararla bağımsızlığını ilan etmiş ve bölgenin adı "Artsakh Ermenistan Halk Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Bu adım, hem Azerbaycan'ın egemenlik haklarına açık bir meydan okuma hem de bölgedeki Ermeni milliyetçi taleplerinin fiiliyata dökülmesi olarak değerlendirilmiştir. Bağımsızlık ilanı üzerine Azerbaycan kuvvetleri Karabağ'a karşı askeri harekât başlatmış ve böylece taraflar arasındaki çatışmaların şiddeti hızla artmıştır (Demir, 2003: 163). Bu gelişmelerin ardından Azerbaycan Parlamentosu, 27 Kasım 1991 tarihinde önemli bir karşı hamlede bulunmuştur. Parlamento, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü resmen iptal etmiş, ayrıca Karabağ'ın idari merkezi olan Stepanakert'in adını "Hankendi" olarak değiştirmiştir. Bu karar, Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki egemenlik iddiasını pekiştirmeyi ve Ermeni tarafının tek taraflı bağımsızlık ilanına hukuki-siyasi bir cevap vermeyi amaçlamıştır. Söz konusu adımlar, taraflar arasında halihazırda devam eden gerginliği daha da tırmandırarak ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaş yoğunluk kazanmıştır. 1991 yılı sonlarından itibaren Karabağ sorunu artık yalnızca özerklik ve statü tartışmaları çerçevesinde değil, doğrudan iki bağımsız devlet arasında açık askeri çatışmalara dönüşmüş, bu da bölgedeki krizin yeni bir evreye girdiğini göstermiştir (Cabbarlı, 2001).

5. Sonuç

Bu çalışma, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenlerini ve kimlik temelli dinamiklerini Konstrüktivizm kuramı çerçevesinde ele almıştır. Yapılan inceleme, Karabağ'ın tarih öncesinden itibaren sürekli bir yerleşim alanı olduğunu, XIX. yüzyılda Rusya'nın uyguladığı iskân politikalarıyla bölgenin demografik yapısının köklü şekilde değiştiğini ve Sovyetler Birliği döneminde verilen özerk statüye rağmen etnik ve kimlik temelli çatışmaların yeniden gündeme geldiğini ortaya koymuştur. 1988 sonrası gelişmeler ise sorunu yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası boyutta kalıcı bir ihtilafa dönüştürmüştür.

Konstrüktivizme göre uluslararası sistem yalnızca maddi güç unsurlarına indirgenemez; aynı zamanda sosyal bir inşadır. Devletlerin politikaları, askeri veya ekonomik kapasitenin ötesinde kimlik, kültürel kod ve karşılıklı algılarla şekillenmektedir. Bu noktada kimlik (etnisite, din gibi) önemlidir. Hatta devletlerin çıkarları kimliklerinden türemektedir. Kimlikler durağan değil; tarihsel deneyimler, iç politika ve uluslararası etkileşimlerle sürekli dönüşmektedir. Konstrüktivizmin temel tezleri üzerinden incelendiğinde; Dağlık Karabağ savaşında tarafların pozisyonlarını görmek mümkündür. Azerbaycan için Karabağ sadece bir toprak değil; tarihsel hafıza ve milli kimliğin bir parçasıdır. Burada milli kimlik Türklük ve İslam inancıdır. Ayrıca Karabağ üzerindeki hâkimiyet, Azerbaycan açısından toprak bütünlüğü ve ulusal kimliğin korunması anlamına gelmiştir. Ermenistan için de benzer bir bakış açısı geçerlidir. Ermeniler için Karabağ, tarihsel Ermeni yurdu ve “özgürlük” mücadelesinin simgesi olarak görülmüştür. Özellikle Karabağ’daki Ermeni nüfus, kendisini Hristiyan kimliği üzerinden de tanımlamış; bu durum, Türklerle olan kimlik farklılığını derinleştirmiştir. Diğer taraftan dünyanın farklı ülkelerine dağılmış Ermeni diasporası da, Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması talebini uluslararası alana taşımış, böylece kimlik üzerinden küresel destek mobilizasyonu sağlamıştır. Bunlara ek olarak tarafların birbiriyle alakalı algıları da ayrıca önemlidir. Ermeniler sözde Ermeni soykırımı gibi tarihte yaşanan olaylar üzerinden Türkleri ötekileştirirken, Türkler de Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Ermeni çetelerin Türklere karşı yapmış olduğu katliamlar üzerinden benzer bir karşılıklı kimlik inşası tanımlamaktadır. Bir de konunun Sovyetler Birliği boyutu bulunmaktadır. Bu sorunun temelleri Çarlık Rusya döneminde atılmakla birlikte, Sovyet Rusya döneminde konuya ilişkin kalıcı bir çözüm üretilmemiştir. Sovyetler, egemen olduğu tüm ülkeler üzerinde “Sovyet halkı” üst kimliğini inşa etmeye çalışmış, ancak etnik/dini kimlikleri tam olarak dönüştürememiştir. Hatta Karabağ’da farklı kimliklerin çatışmasını bastırarak statükocu bir düzen yaratmaya çalışmış, konunun çözümüne ilişkin kalıcı ve köklü adımlar atılamamıştır.

Sonuç olarak, Karabağ meselesi yalnızca güç dengeleriyle değil; kimlik, norm ve söylemler üzerinden de şekillenmiştir. Konstrüktivizm bu yönüyle çatışmayı açıklamada realizm ve liberalizmin ötesinde önemli bir katkı sunmaktadır. Bugün her ne kadar İkinci Karabağ Savaşı Azerbaycan lehine bir çözüm üretmiş gibi görünse de, bu konunun etnisite ve kimlik tartışmaları temelinde bölgesel istikrar açısından önemini koruyacağı değerlendirilmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that she has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Duhan Kalkan

Bir Soğuk Savaş Dönemi Sorunsalı: Konstrüktivizm Işığında Dağlık Karabağ Sorunu

Vol: 8 Issue: 5

Fall 2025

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aktaş, H. (2001). Dağlık Karabağ sorunu. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Aslanlı, A. (2001). Tarihten günümüze Karabağ sorunu. *Avrasya Dosyası*, 7(1), 393-430.
- Aslanlı, A. (2009, 1 Ekim). Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sorununun hukuki boyutu; Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı devam ediyor mu? Eraren.org. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=68> adresinden 1 Ekim 2009 tarihinde alınmıştır.
- Attar, A. (2005). Karabağ sorunu kapsamında Ermeniler ve Ermeni siyaseti. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aydın Düzgit, S. (2022). İnşacılık. TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/insacilik> adresinden 13 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Behraves, M. (2011, 3 Şubat). Constructivism: An Introduction. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2011/02/03/constructivism-an-introduction/> adresinden 01 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Cabbarlı, H. (2008). Dağlık Karabağ Savaşı: Kaçgın ve mecburi göçmen sorunu. Köksav e-Bülten. http://www.koksav.org.tr/ebulten/subat2008/080229_kok-eb_hk-hcabbarli.pdf adresinden 01 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Cabbarlı, H. (2002). Geçmişten günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri. Eraren.org. <https://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=274> adresinden 01 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Cabbarlı, H. (2001). Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri. Eraren.org. <https://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=253> adresinden 13 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.
- Cornell, S. E. (1998). Turkey and the conflict in Nagorno Karabakh: A delicate balance. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 51-72.
- Çay, A. (1989). Hayaller ve gerçekler. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Çoban Öztürk, E. (2014). İnşacı kuram gözüyle ulusal kimlik, ikili ilişkiler ve uzlaşma. *Ermeni Araştırmaları*, 47, 115-140.
- Demir, A. F. (2003). Türk dış politikası perspektifinden Güney Kafkasya. Bağlam Yayıncılık.
- Sarı Ertem, H. (2008). Kimlik ve güvenlik ilişkisine konstrüktivist bir yaklaşım: "Kimliğin güvenliği" ve "güvenliğin kimliği". *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 177-237.
- Gamagheylan, P. (t.y.). Intractability of the Nagorno-Karabakh conflict: A myth or a reality. UPEACE Monitor. <http://www.monitor.upeace.org/documents/intractability.pdf> adresinden 16 Eylül 2009 tarihinde alınmıştır.
- Garibov, M. (2006). I. Dünya Savaşından günümüze Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Geukjian, O. (2007). The politicization of the environmental issue in Armenia and Nagorno-Karabakh's nationalist movement in the South Caucasus 1985-1991. *Nationalist Papers*, 35(2), 233-265.
- Human Rights Watch. (1994). Azerbaijan: Seven years of conflict in Nagorno-Karabakh. Helsinki Watch Publication.
- İbrahimov, R. (2002). Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması durumunda, uluslararası ortamda ortaya çıkabilecek sorunlar. Eraren.org. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=291> adresinden 1

Ekim 2009 tarihinde alınmıştır.

İşyar, Ö. G. (2004). Bölgesel ve global güvenlik çıkarları bağlamında Sovyet-Rus dış politikaları ve Karabağ sorunu. Alfa Yayınları.

Kaşıkcı, N., ve Yılmaz, H. (1999). Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar). Türkar Yayınları.

Kürkçüoğlu, E. (1996). Ermenistan'ın Kafkasya'daki siyasi rolü. Avrasya Dosyası, 3(1), 262-268.

Ludwikowski, R. R. (1996). Constitution-making in region of former Soviet dominance. Duke University Press.

Luxembourg, N. (1998). Rusların Kafkasya'yı işgalinde İngiliz politikası ve İmam Şamil (S. Özden, Çev.). Kayıhan Yayınları.

Lütem, Ö. E.(2001).Karabağ sorunu. https://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm adresinden 13 Eylül 2025 tarihinde alınmıştır.

Özkan, G. (2006). Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse. OAKA, 1(1), 118-137.

Pamuk, M. (1995). Kafkasya ve Azerbaycan'ın dünü, bugünü, yarını. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

Porkhomovsky, V. (1994). Historical origins of interethnic conflicts in Central Asia and Transcaucasia. V. Naumkin (Ed.), Central Asia and Transcaucasia: Ethnicity and conflict (ss. 1-30). Greenwood Press.

Swietochowski, T. (1995). Russia and Azerbaijan. Columbia University Press.

Şihaliyev, E. A. (2004). Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabeti ve Ermeni faktörü. Naturel Yayınları.

Qasımlı, M. (2006). Azerbaycan Türklerinin milli mücadele tarihi (1920-1945) (E. Necef, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Taşkıran, C. (1995). Geçmişten günümüze Karabağ meselesi. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Vaserman, A., ve Ginat, R. (1994). National, territorial or religious conflict? The case of Nagorno-Karabakh. Studies in Conflict & Terrorism, 17(4), 345-362.

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.